

MARIA-LLUÏSA CUNILLERA I MATEOS

Germanes de Shakespeare: la literatura des de la llibertat

Posar paraules a la meva experiència educativa em produeix sempre un gran plaer. I encara més quan reconec que no és un acte solitari ni improvisat, sinó que neix de la relació fecunda amb altres educadores com jo, que m'han obert un espai de llibertat. Per això m'agrada la forma en què Milagros Montoya explica la seva pràctica, perquè reflecteix algunes de les coses que a mi em passen quan sóc a l'aula: "Si hagués de resumir la meva pràctica educativa diria que és una passió. Un lloc per a la relació i l'obra de civilització. Un encontre amb la vida i amb la creació. Silenci i conflicte alguns dies. Soroll i desconcert algunes hores. Una cruïlla on cal orientar-te i orientar. Créixer cada dia mentre veus com sorgeix la vida al teu voltant. Una enginyeria de ponts, ponts de paraules, ponts de relació, ponts de comunicació. Reencontre amb els orígens: la vida i la paraula materna, l'ordre amorós de la mare. Un exercici d'autoritat."¹

Una autoritat que jo li reconec a ella i, per això, les seves paraules em donen ales per veure l'educació com una oportunitat de viure i créixer en relació. Jo sóc, també, una d'aquestes persones afortunades que estima la seva feina. Sóc professora de llengua i literatura, però em sento, per sobre de tot, educadora. He arribat a aquesta professió per vocació, i encara que ja hi porto molts anys, em continua il·lusionant l'inici del curs escolar, que em desperta expectatives de noves relacions amb l'alumnat i també d'alguna nova

descoberta, que sé que s'esdevindrà. Aquell *miracle* que no sempre arriba, però que confiem que pugui arribar quan deixem lloc a la passivitat i a l'escolta interior, fent un buit perquè es pugui produir l'imprevist. ²

Però arribar al lloc on ara em trobo i des del qual puc parlar ha estat fruit d'un llarg procés. Abans pensava que aquest procés s'havia iniciat a la universitat, on vaig estudiar gramàtica i una part de la història de la literatura; però l'amor a la llengua i a la literatura no els vaig descobrir allà; ni la vocació per aprendre i ensenyar, que em ve de més lluny, perquè està en el meu origen, en les primeres paraules que vaig sentir a la meua mare, que era mestra de vida i de civilització. També ella va explicar-me els primers contes, que jo li feia repetir fins a la sacietat; i m'ensenyava a recitar poemes, alguns dels quals havia escrit ella mateixa; i amb ella vaig passar moltes tardes llegint i escrivint, xerrant i fantasiejant. M'encantava la seva lletra, que vaig imitar fins aconseguir una cal·ligrafia semblant. Amb ella jugava a agrupar els botons que guardava en una capsula metàl·lica i així vaig aprendre els noms dels colors, les mides i les formes. I amb ella vaig descobrir les flors petites que dibuixen amb diminutes pinzellades els camps i les fileres de formigues que laboriosament cerquen recer en el seu cau.

Més endavant, quan ja anava a l'institut, dues professores, van despertar en mi el desig de ser com elles i de fer el que elles feien. Quan ara ho penso crec que hi havia diversos motius. Un devia ser que, pel fet de ser dones com jo, m'obrien un espai de llibertat de ser. Però també n'hi havia un altre de molt important, el *més* que elles aportaven a la classe, perquè les dues s'interessaven de forma particular per cada una de nosaltres, els agradava escoltar-nos i estaven obertes a la relació; a l'aula, es posaven en joc i es feien disponibles per donar espai a les nostres inquietuds més enllà dels temaris oficials. En aquells anys de currículums tan tancats i estrictes i d'un distanciament tan gran en les relacions entre professorat i alumnes, elles soles no van canviar l'educació, però van moure alguna cosa. Al menys, en mi.

El reconeixement al llegat de la mare

Quan ara, en la distància, reflexiono sobre l'origen de la meva vocació, hi veig el llegat de la meva mare, i també el de les meves mestres, que amb els anys ha fecundat en mi. Un llegat que es basa en la relació, però que durant molts anys jo devia oblidar, segurament perquè pertanyo a la generació de les emancipades que, com diu sovint María-Milagros Rivera, ha estat la generació més apartada de la mare. Per això, quan vaig començar les meves activitats com a professora, tenia dubtes i contradiccions, perquè la meva formació acadèmica em servia de ben poc per al tracte diari amb les noies i els nois de les meves classes. La pròpia inseguretat em duia sovint a utilitzar l'autoritat que provenia del poder de la institució com a escut protector, i els sabers acadèmics, com a màscara. Aviat em vaig adonar que les meves certeses es basaven en ser un eco de sabers llunyans a l'experiència de vida. Sense arrels ni origen no em reconeixia ni trobava sentit al que feia. Aquell desordre simbòlic no el podien endreçar ni les normes de convivència ni els reglaments dels centres educatius. El que a mi em faltava era *estar de veritat a l'aula* que, com diu Maria Zambrano, no és el fet d'estar físicament, sinó que és estar sencera i viva. La necessitat i el desig m'han portat a recuperar quelcom que ja estava en mi, el llegat d'amor i relació que m'havia transmès la meva mare, que es manifestava en la meva experiència de dona, de filla, germana i mare, i també d'educadora, perquè el tracte diari amb les noies i els nois, si estàs disposada a l'escolta, orienta.

La literatura és la literatura de les dones

Una part del meu malestar a classe provenia de les mancances del currículum de literatura, perquè d'acord amb els manuals i les antologies oficials, la majoria dels textos literaris que treballàvem no comptaven amb les escriptores ni aportaven la visió femenina del món. I a mi em resultava molt difícil portar vida i emocions a l'aula a partir d'uns textos que sovint em deien ben poca cosa i als quals no sempre donava credibilitat. Ni podia

omplir l'immens buit que sentia, sobretot davant de les meves alumnes, a les quals estava negant, com m'estava negant a mi mateixa, una genealogia que ens donés sentit lliure de ser. No calia inventar res ni anar a buscar gaire lluny, perquè em sentia entrelaçada amb una genealogia de dones que havien iniciat camins que jo podia recórrer. Una genealogia que trobava en la meva mare i en les meves mestres i també en les escriptores, que em permetia d'interrogar a les dones que havien viscut abans que jo i em possibilitava una continuïtat del fer i del saber femení. Només calia posar-m'hi.

Un primer pas va estar, doncs, visibilitzar l'obra literària femenina creant una antologia d'escriptores, de *germanes de Shakespeare*.³ I en aquest camí ha estat molt important fixar la mirada en llocs i espais diferents als habituals i, sovint, més enllà dels cànons establerts, cercant una llibertat femenina que sempre ha existit, encara que sovint només se'ns han mostrat les absències. Amb aquest desig, he seleccionat textos que em parlen de vida i d'experiències de les dones en el món, que em parlen de llibertat, que m'emocionen, que em sedueixen, i els he portat a classe per compartir-los amb les noies i els nois. Jo crec que a partir d'aquest moment la literatura ha entrat de veritat en la meva aula. Una literatura entesa com l'explica la Maria-Mercè Marçal, per a qui l'escriptura ha estat una activitat vertebradora: "el meu esquelet intern, la meva manera de dir-me a mi mateixa, d'ordenar provisionalment amb la paraula el caos que l'imprevist desencadena".⁴ Viure la literatura des d'aquesta perspectiva és un regal que ens fem diàriament a classe.

L'amor a la relació

M'agrada reconèixer que en aquest procés de recerca també hi ha hagut lloc per al miracle de l'imprevist. Cercant una genealogia literària que, evidentment he trobat, he descobert també una llarga trajectòria educativa femenina, que desborda els continguts curriculars i que consisteix en la manera d'estar a l'aula i de viure la relació educativa. D'Anna Maria Piussi —que la Remei Arnaus ens presentava com "una llum que guia per

arriscar-se més en la pràctica educativa”— he après la importància de fer el tall de la diferència sexual en el món educatiu.⁵ Un tall que ella veu com l'única manera de fer present, amb tota la seva força, la mirada femenina en el món i que té molt a veure amb la llengua materna, que és la llengua que permet anomenar cada cosa pel seu nom en una relació de veritat i de sentit. Perquè l'escola és el segon pas que dóna la criatura humana després de l'experiència de relació amb la mare, una experiència d'aprenentatge a través de l'autoritat i del llenguatge matern. I no hi ha aprenentatge significatiu si no es dóna crèdit i autoritat a la persona que el transmet. Aquí estava, precisament, una de les raons de la meua incomoditat. Explicar coses i fer-ho de tal manera que no tingués a veure amb la vida no em donava credibilitat ni davant de mi mateixa, perquè no tenia sentit per a mi.

Sí té sentit, en canvi, la relació amb les alumnes i els alumnes; sí té sentit partir de si perquè circuli veritat i autoritat entre nosaltres; sí té sentit fer de l'amor a la relació amb l'alumnat la meua forma de vida. És per amor, per tant, que faig la meua feina amb aquesta voluntat diària de transformar transformant-me i d'ensenyar aprenent. I el més gran de tot és la llibertat que sento quan és l'amor que em mou, perquè es decisió meua de fer-lo circular i no de cap llei ni de cap norma. La Remei Arnaus citava a les seves classes⁶ altres dones que li havien servit de palanca per assolir la llibertat femenina. Jo puc dir que la Remei Arnaus i la Núria Pérez de Lara han estat per a mi la mediació que m'ha posat en contacte amb altres educadores i la palanca que m'ha impulsat a llançar-me encara més, pensant que no sóc la primera, que abans que jo altres dones han fet de l'amor a la relació el principal suport de l'educació.

També de la relació amb altres dones he après la fecunditat del partir de si. Diu Anna Maria Piussi,⁷ en relació a l'autoritat femenina, que “cal acceptar la necessitat d'exposar-se cada una en primera persona, d'arriscar-se a portar al món, per compartir-lo i intercanviar-lo, el que ha après, de reobrir el tall de la diferència sexual a partir de sí i en context”. Ensenyar amb el tall de la diferència sexual comporta autoritzar-se en relació a altres dones i homes i reobrir altres formes de saber, perquè jo crec que és molt important portar a

la classe un ordre de sentit diferent a l'establert, al ja donat, que es correspongui amb el meu desig de significació i de veritat i amb el de les meves i del meus alumnes. Això a l'aula, vol dir, fer possible l'intercanvi entre la vida i les paraules, és a dir, fer circular la llengua materna, que és la llengua de la veritat.

Portar el món a l'aula

Jo a l'aula em sento *senyora del joc*⁸ i des del moment en què vaig decidir de portar-hi la veritat, de ser-hi en cos i ànima, el que hi faig té sentit per a mi i crec que també el té per a les noies i els nois. Els textos que llegim els he triat perquè em diuen alguna cosa, perquè m'emocionen. A vegades, són elles i ells qui porten textos que els agraden per compartir-los amb la resta de la classe. Llegir-los en relació, deixant-nos portar, escoltant les veus de les dones que ens parlen, intentant entendre'ls des del bagatge personal de cada una i cada un és una experiència intensa i gratificant. A vegades, provoca uns moments de silenci fecund que, al principi, algú intentava trencar per la incomoditat que sembla produir el silenci, però que amb el pas dels dies totes i tots hem après a respectar.

Encara que hi ha moltes activitats previstes per aproximar-nos al textos, les que solen ser més enriquidores són les més espontànies, les que s'esdevenen perquè sí, perquè així les han sentides elles i ells, o jo mateixa, perquè tenen a veure amb les nostres coses, els nostres sentiments, les nostres relacions. És el regal de l'imprevist. Per això cada classe i cada curs és diferent.

La pràctica del partir de si forma part de la classe i el *diari* s'ha convertit en la possibilitat de parlar cada una i cada un des de la seva pròpia experiència, en primera persona, fent circular sabers ben allunyats del pretès objectivisme curricular. I per això és important de crear l'espai per fer-ho possible. Amb la Remei i la Núria vaig aprendre la importància del diari com una manera de posar paraules al que

passava a classe. En les meves classes de literatura fem un diari setmanal on recollim les experiències viscudes, on elles i ells, i també jo, podem expressar el que els textos han significat per a nosaltres i la relació que hem vist entre els textos i la vida i també el que s'esdevé a l'aula. Al principi, va costar d'acceptar aquesta pràctica, però amb el pas dels dies els diaris són més personals i més lliures i els fan de bon grat, perquè van descobrint la importància de poder parlar en primera persona.

Quan em miro amb una certa perspectiva el procés que he anat fent en les meves classes em sento satisfeta, encara que sempre hi ha dubtes i incerteses. Però ser dona i formar part d'una genealogia femenina em dóna confiança i serenitat. Perquè la diferència femenina a l'aula és la diferència femenina en el món, on les dones hi aportem un més que es basa en la capacitat de practicar des de l'origen de la vida llengua, coneixement i pensament en relació amb l'altre, en una relació d'intercanvi que s'enriqueix contínuament i que, per tant, no es pot reduir. Jo crec que és una proposta veritablement revolucionària —un imprevist històric, diu Anna Maria Piussi— perquè suposa un nou ordre simbòlic, la introducció de noves formes de saber i d'estar al món i un nou llenguatge que posa en relació la vida amb les paraules. I això només es pot aconseguir amb amor i des de la llibertat.

notes:

1. He recollit aquestes paraules de Milagros Montoya en l'article d'Ana Mañeru "Mª Milagros Montoya Ramos. Decir la verdad en el aula", publicat en un preciós monogràfic de *Cuadernos de pedagogía*, núm. 337, (2004), on es fa el retrat de vint-i-cinc mestres, cada una de les quals mostra, de maneres ben diverses, el seu compromís amb l'educació i les seves relacions basades en l'amor a les seves alumnes i els seus alumnes. N'he fet la traducció.

2. Del miracle de l'imprevist parla Ana Mañeru en el seu article titulat "Sosiego

y placer en la educación” a *Educación, nombre común femenino*. Barcelona: Ediciones Octaedro, 2006. M’agraden les reflexions que Ana Mañeru fa quan parla d’educació i sovint, com ara, em dóna paraules per expressar aquest neguit que sento cada inici de curs, com una esperança fonamentada que alguna cosa important passarà. I, sovint, passa.

3. Vull reconèixer el meu agraïment a Marta Pesarrodonna que en una escola d’estiu va fer un curs sobre literatura escrita per dones. Va ser aleshores que vaig sentir parlar per primera vegada de les germanes de Shakespeare, una expressió que vaig fer meva i que s’ha convertit en el títol del meu treball, que vaig poder escriure amb calma gràcies a una llicència d’estudis i que ha estat publicat recentment pel Departament d’Educació de la Generalitat de Catalunya.

4. Maria-Mercè Marçal, “Qui sóc i perquè escric”, a *Maria-Mercè Marçal. Escriptora del mes. Gener de 1995*. Institució de les Lletres Catalanes. L’he trobat a Lluïsa Julià, *Maria-Mercè Marçal. Contraban de llum*. Barcelona: Edicions Proa, 2001, p. 5. La traducció és meva.

5. Anna Maria Piussi, “Dar clase: el corte de la diferencia sexual” a Nieves Blanco (coord.). *Educación en femenino y en masculino*. Madrid: Akal, 2001.

6. En refereixo a les classes de l’assignatura *La relació educativa*, que imparteixen conjuntament la Remei Arnaus i la Núria Pérez de Lara en el màster d’Estudis de les Dones de Duoda.

7. Els comentaris corresponen a l’article d’Anna Maria Piussi titulat “Dar clase: el corte de la diferencia sexual”, *op., cit.*

8. Quan vaig sentir per primera vegada aquesta expressió —a la Remei Arnaus en la trobada de *Sofías* que es va fer a València, tot i que ella citava Maria-Milagros Rivera— em va confortar, perquè sense emprar aquests mots, aquesta era i és la meva sensació en entrar a l’aula. Malgrat les dificultats que a vegades trobo, el propi cansament i l’esforç del treball diari, entrar a classe i tancar la porta darrera meu és com dir, sóc a casa, en el meu espai. És com deixar fora el sistema acadèmic amb les seves normes i les seves limitacions, és com fer unes altres regles del joc basades en la relació de confiança amb l’alumnat. Jo crec que se m’il·lumina la cara i se’m dibuixa un somriure.

Data de recepció de l'article: gener de 2007. Data d'acceptació: febrer de 2007.

Paraules clau: – Ordre simbòlic de la mare – diferència sexual – tall de la diferència sexual – relació educativa – el més femení – partir de sí – llegat – genealogia – llibertat femenina –.

Keywords: – Symbolic order of the mother – sexual difference – cut of sexual difference – educative relationship – the feminine plus – setting out from the self – legacy – genealogy – feminine freedom.